

01

กัลปนา: ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง แนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกัลปนาคน*

The study of Kalapana
by people's service from Lanna stone inscription
with the case study of its continuation and
changes in individuals's perception of Kalapana
by people's service in Lanna communities

นิชนันท์ กลางวิชัย**

Nichanan Klangwichai

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “การศึกษาการกัลปนาคนจากจารึกล้านนา: กรณีศึกษาความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกัลปนาคน” ในหลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

** นักศึกษาปริญญาโท หลักสูตรศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร

บทคัดย่อ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเกี่ยวกับการกลัปลานาคนในล้านนา โดยศึกษาจากจารึกล้านนา และการศึกษาถึงความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนรอบวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ที่มีต่อการกลัปลานาคน

ผลของการศึกษาพบว่า การกลัปลานาของล้านนานั้น มีองค์ประกอบสำคัญ ๔ อย่าง คือ อายุสมัย ผู้กลัปลานา สิ่งของที่ใช้ในการกลัปลานา และเป้าหมายในการกลัปลานา โดยการกลัปลานาคนในล้านนานั้น พระมหากษัตริย์หรือพระบรมวงศานุวงศ์ จะมีบทบาทอย่างสูงในการเข้ามาดำเนินการ

และสำหรับความสืบเนื่องและเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนบริเวณรอบวัดพระธาตุศรีจอมทองนั้น พบว่ายังมีแนวคิดหรือพิธีกรรมบางอย่างที่สะท้อนออกมาให้เห็นถึงความเชื่อดังกล่าว ภายใต้บริบทของสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป

คำสำคัญ: การกลัปลานา ล้านนา, พระธาตุศรีจอมทอง, วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร

A b s t r a c t

The purpose of this research is to study the Monastic Human Endowments (Kalpana) in Lanna through research on various Lanna inscriptions. The research also aims to reveal the continuity and changes of this notion among the people of Wat Phrathat Sri Chomtong Waravihara community in Chiangmai.

As a result, the study shows that the Monastic Human Endowments (Kalpana) in Lanna is composed of 4 elements: the time and period, the self construction of donors, the donating objects and the objectives of the endowments. In the case of the Monastic Human Endowments (Kalpana) in Lanna, important roles were played by Kings or people of high rank such as Royal Families.

In conclusion, the study shows that although many social contexts have gradually changed, a belief in the Monastic Human Endowments (Kalpana) among the people of Wat Phrathat Sri Chomtong Waravihara community still lives on, as seen from many reflections of some ritual practices and concepts.

Keywords: Kalpana, the Sri Chomthong Buddha Relics, Wat Phrathat Sri Chomtong Waravihara

กัลปนา: ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลง แนวคิดของคนในชุมชนล้านนาต่อการกัลปนาคน

นิพนธ์ กลางวิชัย

การกัลปนา ถือเป็นรูปแบบหนึ่งของการอุปถัมภ์ศาสนา ที่มีแนวคิดเกี่ยวกับการอุทิศสิ่งของ ที่ดิน และแรงงานคนให้กับศาสนา โดยมีจุดเริ่มต้นมาจากธรรมเนียมการปฏิบัติของพราหมณ์ ที่มีการถวายข้าคน สำหรับดูแลเทวสถาน หรือเทวาลัยต่างๆ ซึ่งต่อมาพุทธศาสนาฝ่ายมหายานได้รับเอาแนวคิดดังกล่าวเข้ามาปฏิบัติ และพระสงฆ์ฝ่ายนิกายเถรวาท ก็ได้สืบทอดแนวคิดนี้สืบต่อมา¹

สำหรับดินแดนในประเทศไทยนั้น มีหลักฐานเกี่ยวข้องกับพฤติกรรมการกัลปนามาอย่างน้อยตั้งแต่ช่วงพุทธศตวรรษที่ 12 ซึ่งปรากฏหลักฐานจากจารึกเขาร้าง พบที่เขาร้าง จังหวัดสระแก้ว ที่มีรายละเอียดกล่าวถึงเหตุการณ์ พ.ศ. 1182 ขุนนางผู้หนึ่งซึ่งดำรงตำแหน่งสินาหุคนก่อน ได้ถวายทาส สวนไถ่วิหาร ผู้รักษาสวน เครื่องไทยทาน ที่นา และ กระบือ แต่พระวิหาร โดยมอบให้บุตรหนึ่งนามว่า วา กุโทก เป็นผู้ดูแลรักษา ต่อมาผู้ดำรงตำแหน่งสินาหุคนปัจจุบันได้ถวายทาส สวนไถ่วิหาร แต่พระวิหาร ตามที่ผู้ดำรงตำแหน่งสินาหุพึงกระทำ²

สำหรับความหมายของการกัลปนานั้น จากการศึกษาของ ระวีวรรณ

¹ สำนักนายกรัฐมนตรี, **ประชุมพระบรมราชูทิศเพื่อการกัลปนา สมัยอยุธยา ภาคที่ 1** (พระนคร: โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2510), ข.

² กรมศิลปากร, **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1: อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14** (กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529), 35-39.

ภาคพรต³ และศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง⁴ เกี่ยวกับรากศัพท์ และความหมายของคำ หากพิจารณาตามรูปศัพท์ คำว่า กัลปนา (Kalpana) ในภาษาสันสกฤต มีรากศัพท์มาจากคำว่า “กฤป” (Klip) อ่านว่า กริบ มีความหมายว่า ถูกต้อง สมควร เหมาะสม ความสามารถ หรือความรอบรู้ในหน้าที่ เมื่อ กฤป + อน (Klip + Ana) ทำให้เกิดคำนาม กลปนา (Kalpana) กับ กลปน (Kalpana) ขึ้น ซึ่งจากพจนานุกรม ฉบับ สสสฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธานของกรมวิชาการ กระทรวงศึกษาธิการ ได้ให้ความหมายว่า กลปน หมายถึง การตัด, การทำ, การผูก, การแต่ง, การรจนา, การประดับหรือการตกแต่ง, กรรไกรและการอนุมาณ⁵

ส่วนคำว่า กัลปนา ในภาษาบาลีนั้น ตรงกับคำว่า กปฺปน มาจากรากศัพท์ในภาษาบาลีว่า กปฺป หมายถึง สิ่งที่ทำขึ้นโดยมีวัตถุประสงค์แน่นอน ตระเตรียม จัดแจง เหมาะสม และเหมาะเจาะ ซึ่งพจนานุกรมภาษาบาลี-

³ ระวีวรรณ ภาคพรต, “การกัลปนาในลานนาไทยตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22”(วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต ภาควิชาประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526), 193.

⁴ ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง, “การกัลปนาจาริกสุโขทัย อุยธยา และธนบุรี รัตนโกสินทร์” (วิทยานิพนธ์ปริญญามหาบัณฑิต สาขาวิชาจาริกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549), 42-62.

⁵ กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ, สสสฤต-ไทย-อังกฤษ อภิธาน (พระนคร: cursa, 2511) 256.

ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกฯ ได้ให้ความหมายของคำว่า กบปนา ไว้ว่า การทำการตระเตรียม การกำหนดแน และสิ่งที่กำหนดลงไปหรือที่จัดแล้ว ประกอบแล้ว⁶

นอกจากนี้พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถานฉบับ พ.ศ. 2542 ได้อธิบายถึงความหมายของคำว่า กัลปนา ไว้ 3 ความหมาย คือ การเจาะจงให้ (คำกริยา), ที่ดินหรือสิ่งอื่น เช่น อาคารซึ่งเจ้าของอุทิศผลประโยชน์ให้แก่วัดหรือศาสนา (คำนาม) และส่วนบุญที่ทำอุทิศให้กับผู้ตาย (คำนาม)

ส่วนสารานุกรมไทย ฉบับราชบัณฑิตยสถาน ได้อธิบายไว้ว่า การกัลปนา เป็นคำสันสกฤต โดยพยัญชนะ แปลว่า ความสำเร็จ โดยความหมายหมายถึง ผลสำเร็จรูป คือ ผลบุญ กล่าวคือให้สิ่งใดสิ่งนั้นได้แก่ผู้ตายผลสำเร็จเป็นอย่างนั้นเรียกว่า กัลปนา เช่น บางความเชื่อปรารถนาให้สิ่งใดแก่ผู้ตายก็นำเอาสิ่งนั้นไปเผา หรือบางความเชื่อก็นำเอาไปให้คนยากจน หรือนักบวช ต่อมาความหมายได้ครอบคลุมไปถึงการให้แก่คนโดยให้แต่ผลประโยชน์ อันเกิดจากสิ่งใดสิ่งหนึ่ง แต่ไม่ได้ให้สิ่งที่ก่อประโยชน์นั้น⁷

1. การกัลปนาในล้านนา

ในดินแดนล้านนานั้น ปัจจุบันยังไม่ปรากฏหลักฐานของคำว่า กัลปนา ในศิลาจารึกหรือเอกสารตำนานต่างๆ แต่พฤติกรรมของการกัลปนา ซึ่งเป็นประเพณีการอุทิศ ผู้คน สิ่งของ ที่ดิน ให้กับวัดนั้น ปรากฏหลักฐานอย่างน้อยที่สุดมาตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 17 ในกลุ่มชนที่ใช้ภาษามอญ อักษรมอญ ในพื้นที่บริเวณลุ่มแม่น้ำปิง บริเวณจังหวัดลำพูนในปัจจุบัน ดังมีข้อความ

⁶ มูลนิธิภูมิพลโลกฯ, พจนานุกรมภาษาบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกฯ เล่ม 3 (กรุงเทพฯ: มูลนิธิภูมิพลโลกฯ, 2530), 998-1001.

⁷ ราชบัณฑิตยสถาน, สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม, 2490-2510), 972-977.

ปรากฏในศิลาจารึก ภาษามอญ จำนวน 7 หลัก⁸ ซึ่งพบว่ามีการใช้คำที่สื่อถึงพฤติกรรมของการกลัปนา คือ ถวาย อุทิศถวาย และอุทิศ ซึ่งนอกจากการอุทิศสิ่งของให้กับศาสนสถานแล้วนั้น ผู้ที่ทำการอุทิศสิ่งของเหล่านั้นก็มุ่งหวังที่จะได้รับผลตอบแทนจากจากกลัปนาดังกล่าวด้วยเช่นกัน เช่น จารึกวัดดอน (ล.พ.1) กล่าวถึง “ด้วยผลบุญแห่งการกระทำของข้าพเจ้า รวมทั้งการถวายทานแด่พระรัตนตรัยอันประเสริฐ ขอให้สัตว์ทั้งหลายจงข้ามพ้นห้วงแห่งทุกข์ และถึงซึ่งความสุขเถิด”⁹

ในส่วนของเอกสารที่เป็นตำนานที่เกี่ยวข้องในพุทธศาสนานั้น มีเอกสารบางเรื่องที่กำลังถึงแนวคิดในการกลัปนาไว้ เช่น ตำนานพระธาตุลำปางหลวงตอนหนึ่ง ความว่า

“แล้วพระนางก็สั่งให้มีการฉลองสมโภชพระสารีริกธาตุตลอด 7 วัน 7 คืน เสร็จแล้ว พระนางจึงได้จัดการถวายนาราคาล้านเบี้ยให้เป็นนาของพระบรมสารีริกธาตุ และถวายล่ำมพันธ์ทองคำกับนางดอกไม้ ที่เป็นทาสและทาสีของพระนาง ให้อยู่เป็นผู้ปฏิบัติรักษาพระบรมสารีริกธาตุ นอกจากนี้พระนางยังได้ถวายข้าทาสชายหญิงของพระนางอีก 8 ครว้ ให้อยู่ปฏิบัติรักษาพระบรมสารีริกธาตุ กับไว้ข้าทาสชายหญิงอีก 2 ครว้ ให้อยู่ปฏิบัติรักษาบ่อน้ำที่เกิดจากการตั้งสัจจอธิษฐานของพระองค์”¹⁰

หรือจากตำนานมูลศาสนา ที่กล่าวถึงการกลัปนาไว้ว่า “ในเมื่อบอรวมแล้วชู้ฮั่นด้วยตั้งว่าจันนั้น ธัมมิกราชจะจึงพิจารณาตั้งนาไว้หื้อเป็นจิงหันทุกวันเมื่อเช้า พระพุทธเจ้าแลสาวกะ ถัดนั้นมาหื้อเปนสัปปายะแก่

⁸ โชมลี แสนจิตต์, “เมืองโบราณหริภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี” (วิทยานิพนธ์ปริญญาญดุษฐ์บัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2552), 56-82.

⁹ ระวีวรรณ ภาคพรต, “การกลัปนาในลานนาไทยตั้งแต่กลางพุทธศตวรรษที่ 20 ถึงต้นพุทธศตวรรษที่ 22, 193.

¹⁰ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 2 (กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2515), 347.

หมูนักบุญผู้มียมื่อถือสกาล ถัดนั้นแกหมูอุ้มบาตรพระทุกวัน ถัดนั้นแก่ชาว
พวกพาทยแลดนตรี”¹¹

“เมื่อนั้นท้าวโกนาคตนประกอบด้วยสัทธาอุฬาริชาตสยะ ได้ยื่นคำ
แห่งมหาเถระเจ้านั้น ค่ตั้งนาไว้หื้อเปนจ้งหันแก่พระธาตุเจ้าหมีเงิน 1 วัน
นั้นแล แล้วคือยาดน้ำตกแผ่นดินหื้อเปนถสวระมาต่อเท่าศาสนา 5000
วัสสานี้แล”¹²

โดยคำที่มักจะใช้แสดงถึงพฤติกรรมของการกลบนา ได้แก่ หื้อ เช่น
หื้อคน หื้อนา หื้อทาน คนทานหื้อดูพระเจ้า, ไว้ เช่น ไว้เงิน ไว้คน ไว้นา ไว้
เพื่อน ไว้ข้า สร้างไว้ ไว้เป็นข้าพระ ไถไว้ ทานไว้ ไว้สวน ไว้อุปฐาก, แปลง
เช่น แปลงพระเจ้า แปลงพิหาร, หยาดน้ำ เช่น หยาดน้ำหื้อพระราขทาน
หยาดน้ำทาน หยาดน้ำไว้ หยาดน้ำตกแผ่นดิน หยาดน้ำถวาย และ ให้ สร้าง
โอยทาน มาฐาปนา

และจากการศึกษาจารึกในล้านนา¹³ พบว่าในการกลบนานั้น มักจะ
ประกอบด้วยองค์ประกอบหลักอยู่ 4 อย่าง คือ

1. อายุสมัย ซึ่งหากใช้เกณฑ์กลุ่มผู้ปกครอง มาเป็นตัวแบ่งยุคสมัย
จะมีช่วงของอายุสมัย 3 ช่วงเวลาหลัก ได้แก่

1.1 ช่วงอาณาจักรล้านนาปกครองโดยราชวงศ์มังราย (พ.ศ.
1839–2101)

¹¹ พุทธญาณและพุทธพุกาม, พระ, มูลศาสนาสำนวนล้านนา (เชียงใหม่: 2553. เนื่องในงาน
ทำบุญอายุวัฒนมงคล พระครูสุตถิปัญญาโสภิต (ครูบาปัญญาวชิระ) วัดแสนเมืองมา
(วัดหัวข่วง) จังหวัดเชียงใหม่), 359.

¹² เรื่องเดียวกัน, 373.

¹³ ศึกษาจารึกล้านนา จำนวน 262 หลัก จากหนังสือจารึกล้านนาภาค 1 เล่ม 1 และ ภาค 2
เล่ม 1 เท่านั้น เพราะหนังสือดังกล่าวเป็นการรวบรวมข้อมูลจารึกทั้งหมดที่พบในล้านนา ที่จารึก
ด้วยอักษรธรรมล้านนา อักษรฝักขาม และอักษรไทยสุโขทัย และให้ความรู้เบื้องต้นเกี่ยวกับจารึก
ล้านนา รวมไปถึงมีการปริวรรต จัดทำคำอธิบายศัพท์จารึกแต่ละหลักโดยละเอียด และสรุป
ใจความสำคัญของจารึกพร้อมทั้งกำหนดอายุ

1.2 ช่วงอาณาจักรล้านนาตกอยู่ภายใต้การปกครองของพม่า (พ.ศ. 2101– 2317)

1.3 ช่วงสมัยอาณาจักรล้านนาอยู่ภายใต้การปกครองของสยาม (พ.ศ.2317–ปัจจุบัน)

2. ผู้กัลปนา

ประกอบด้วยบุคคลในทุกระดับชั้น ตั้งแต่พระมหากษัตริย์และพระบรมวงศานุวงศ์ เจ้าเมืองและขุนนาง คณะสงฆ์นักบวช และสามัญชนทั่วไป โดยในศิลาจารึกบางหลักมีเพียงบุคคลใดบุคคลหนึ่งเป็นผู้กัลปนา แต่ในบางหลักก็พบว่ามีคนหลายกลุ่มมาร่วมกันในการกัลปนา

3. สิ่งของที่กัลปนา

สิ่งของที่กัลปนาในล้านนาแบ่งออกได้เป็น 5 ประเภท ได้แก่ กลุ่มศาสนสถานและศาสนวัตถุ กลุ่มที่ดิน นา สวน และพืชพรรณ โดยอาจจะเป็นการกัลปนาเฉพาะที่ดิน หรือเป็นการกัลปนาผลประโยชน์จากที่ดินก็ได้ กลุ่มคนและข้าทาสชายหญิง กลุ่มสัตว์ และกลุ่มสิ่งของเครื่องใช้เงินทอง

4. สัตยาธิฐานในการกัลปนา

สำหรับสัตยาธิฐานในการกัลปนานั้น แบ่งออกได้เป็นหลายข้อ ได้แก่ การเข้าถึงนิพพาน การที่จะให้พุทธศาสนาดำรงอยู่ได้ห้าพันปี การที่จะได้เกิดในยุคสมัยของพระศรีอริย์เมตไตรย การปรารถนาเป็นพระเจ้าตนหนึ่ง การสะสมบุญกุศลจะได้เกิดมาในภพภูมิหรือตระกูลที่ดี การถวายเป็นพระราชกุศลให้กับพระมหากษัตริย์และพระมหาเทวี และเพื่อถวายเป็นบุญกุศลแก่บรรพบุรุษและเทพยดา ซึ่งในบางครั้งอาจจะมีการตั้งสัตยาธิฐานไว้หลายข้อในการกัลปนาบุญครั้งหนึ่ง

สัตยาธิฐานเหล่านี้เป็นแนวความคิดหรือความเชื่อของศาสนาพุทธ ซึ่งแสดงออกมาให้เห็นถึงความศรัทธาอย่างแรงกล้าต่อพุทธศาสนา และสะท้อนออกมาในรูปของการให้ คือ การกัลปนานั่นเอง

2. การกลัปนาคนในล้านนา

การกลัปนาคนในล้านนานั้นมีมากในช่วงของการปกครองของราชวงศ์มังราย ในยุคสมัยแห่งความรุ่งเรืองของอาณาจักร ซึ่งเป็นช่วงที่หลักฐานทางโบราณคดี คือ จารึก ได้ชี้ให้เห็นว่าเป็นช่วงเวลาที่มีการกลัปนาผู้คน สิ่งของ ศาสนสถาน ศาสนวัตถุ ให้กับสถาบันสงฆ์เป็นอย่างมาก เพื่อที่จะมุ่งหวังให้รับใช้พระศาสนาและมุ่งหวังผลบุญให้เป็นพระราชกุศลแด่พระมหากษัตริย์และพระมหาเทวี และหลังจากนั้นความเปลี่ยนแปลงทางด้านการเมือง ส่งผลให้การกลัปนาคนเริ่มปรากฏน้อยลงอย่างเห็นได้ชัดเจนในช่วงที่พม่าเข้ามาปกครอง ซึ่งเป็นช่วงที่ล้านนาตกอยู่ในภาวะของสงครามที่มาจากภายนอกและภายใน โดยเป้าหมายส่วนใหญ่ของการกลัปนาคนนั้นมีไว้เพื่อดำรงอยู่ไว้ซึ่งพระพุทธศาสนา และมีการกำหนดระยะไวยาหรณาวว่า ข้าวลูกข้าวหลาน หรือตราบเท่าพุทธศาสนาห้าพันปี โดยมีคำสาปแช่งที่รุนแรงเป็นข้อควบคุมบังคับ จนกระทั่งถึงยุคสมัยที่ล้านนาตกเป็นประเทศราชของสยาม และกลายมาเป็นส่วนหนึ่งของสยาม การกลัปนาได้กลับมาปรากฏในหลักฐานจารึกจำนวนมากอีกครั้ง แต่ในห้วงเวลาดังกล่าวไม่มีการกลัปนาผู้คนให้กับศาสนสถานอีกต่อไปแล้ว มีข้อมูลแต่เพียงว่าในรัชสมัยของพระยาวชิรปราการ ราวพ.ศ. 2322 ได้เดินทางไปนมัสการพระธาตุเจ้าที่จอมทอง และพบว่ามีข้าววัดเดิมอาศัยอยู่ จึงได้สั่งการให้คนเหล่านั้นอยู่รักษาพระธาตุสืบต่อไป โดยในช่วงสมัยที่ปกครองโดยสยามนี้การกลัปนามักจะเป็นเพียงการสร้างศาสนวัตถุ ศาสนสถานหรือการบริจาคเงินสิ่งของเท่านั้น ซึ่งยังคงดำเนินมาอย่างต่อเนื่องจนกระทั่งปัจจุบันนี้

ถึงแม้ว่าหลักฐานประเภทจารึกที่มีการค้นพบในปัจจุบันจะกล่าวถึงการกลัปนาคนครั้งสุดท้ายหลังสุดเมื่อ พ.ศ. 2322 และถึงแม้ว่าสังคมของล้านนา จะมีการเปลี่ยนแปลงโครงสร้างทางสังคม ซึ่งเป็นผลมาจากการดำเนินนโยบายปรับปรุงประเทศของสยามในช่วงรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ว่าจะเป็นการยกเลิกระบบไพร่และทาสนั้น ซึ่งได้มีการดำเนินการอย่างต่อเนื่องไปพร้อมกับส่วนกลาง โดยเริ่มตั้งแต่ พ.ศ. 2443

โดยการประกาศพระราชบัญญัติลักษณะทาสมณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร์ศก 119” ซึ่งมีผลบังคับใช้ตั้งแต่วันที่ 21 กันยายน พ.ศ.2443 และดำเนินต่อเนื่องมาจนถึง ร.ศ. 130 หรือ พ.ศ. 2455 จึงมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติลักษณะทาส ศก 124 ในมณฑลพายัพ สำหรับลดค่าตัวทาส ซึ่งจะลดค่าตัวลงเดือนละ 4 บาท จนหมดค่าตัว และการประกาศใช้ “พระราชบัญญัติการเก็บเงินแทนเกณฑ์มณฑลตะวันตกเฉียงเหนือ รัตนโกสินทร์ศก 119” ในปี พ.ศ. 2443 ซึ่งกำหนดให้ชายฉกรรจ์ที่มีอายุระหว่าง 18-20 ปี ต้องเสียเงินปีละ 4 บาท แทนการถูกเกณฑ์และส่งส่วย สำหรับผู้ที่ไม่เสียเงินจะต้องทำงานแทนเป็นเวลา 20 วัน พระราชบัญญัติฉบับนี้ทำให้ระบบไพร่กลายเป็นระบบที่เก็บเงินโดยตรง โดยยกเลิกการส่งส่วยทั้งปวงที่ไพร่เคยปฏิบัติมาช้านาน และยกเลิกระบบการเกณฑ์แรงงานจากมูลนายปีละ 1-4 เดือน ทำให้ไพร่กลายเป็นแรงงานอิสระและเปลี่ยนจากไพร่ของเจ้านายท้องถิ่นมาเป็นพลเมืองของสยามประเทศแทน

ในช่วงเวลาที่มีการเปลี่ยนระบบเป็นการเก็บเงินแทนการเกณฑ์แรงงานนั้น ระบบการจัดการแบบกองทหารตะวันตกก็ได้รับการปรับปรุงเช่นเดียวกัน โดยมีการประกาศ “พระราชบัญญัติการเกณฑ์ทหาร ร.ศ. 124” เป็นเหตุให้ชาวดั้งเดิมไม่ต้องเป็นสมบัตินักติดอาวุธต่อไป และไม่มีสิทธิพิเศษอื่นใดในการยกเว้นการรับใช้ราชการ¹⁴

นอกจากนี้การที่มีการสร้างทางรถไฟมาถึงเชียงใหม่ และการประกาศใช้พระราชบัญญัติพระประถมศึกษา เมื่อ พ.ศ. 2464 ซึ่งกำหนดให้ราษฎรได้ศึกษาเล่าเรียนในระดับการศึกษาภาคบังคับอันเป็นระบบเดียวกันทั่วพระราชอาณาจักร รวมทั้งมีการตั้งสถานศึกษาในระดับอุดมศึกษาเพิ่มขึ้น ส่งผลให้ราษฎรสามารถศึกษาหาความรู้และประกอบอาชีพต่างๆ ได้อย่างหลากหลาย และมีผลทำให้สังคมล้านนามีการเปลี่ยนแปลงเคลื่อนไหวทาง

¹⁴ สรัสวดี อ๋องสกุล, ประวัติศาสตร์ล้านนา, พิมพ์ครั้งที่ 6 (กรุงเทพฯ: อมรินทร์: 2544), 480-514.

สังคมอย่างมาก กล่าวคือจากชุมชนที่เป็นชุมชนของข้าววัดเดิมก็ได้กลายเป็น “ชุมชนศรัทธาวัด”¹⁵ อันเป็นชุมชนที่คนในหมู่บ้านมีสำนึกร่วมกันในทางศาสนาขึ้นมาแทน

3. ความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชน ลำนนาต่อการกลั่นคน

ถึงแม้ว่าการเป็นข้าววัด ข้าวพระ ข้าวพระธาตุ จะหมดไปจากระบบสังคมลำนนาในทางทฤษฎี แต่ในทางปฏิบัติศาสนสถานสำคัญหลายแห่งที่มีหลักฐานเกี่ยวกับการกลั่นคนยังคงมีการใช้งานมาอย่างต่อเนื่อง ดังนั้นจึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะศึกษาถึงความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดของคนในชุมชนลำนนาต่อการกลั่นคนในชุมชนรอบศาสนสถานที่สำคัญ ซึ่งถึงแม้หลักฐานประเภทจารึก จะกล่าวถึงการกลั่นคนไว้ครั้งหลังสุด เมื่อ พ.ศ. 2322 แต่จากการบันทึกทางราชการของสยามช่วงการปฏิรูปการเมืองการปกครองนั้นพบว่ามีข้อความที่กล่าวถึง วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหารไว้ว่า “วัดนี้มีข้าววัดราว 700 คน สำหรับผลิตเปลี่ยนกันมาทำงาน ข้าววัดนี้ไม่ได้รับยกเว้นเงินค่าราชการ ที่ได้ยกเว้นก็มีการเกณฑ์จ้างบางคราว พระครูเจ้าคณะแขวงปรารภว่าอยากจะให้ได้ยกเว้น เกล้าฯ ได้ชี้แจงให้ท่านพูดแก่ฝ่ายบ้านเมือง”¹⁶ ซึ่งจากข้อมูลดังกล่าวทำให้ทราบว่า ข้าววัดหรือข้าวพระธาตุนั้น ยังเป็นกลุ่มคนที่มีตัวตนอยู่จริงในสังคมมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 6 ของกรุงรัตนโกสินทร์

¹⁵ ชุมชนศรัทธาวัด คือ การที่ชาวบ้านในหมู่บ้านมีสำนึกร่วมกันในทางศาสนาว่าทุกคนเป็น “ศรัทธาวัดเดียวกัน” มีสิทธิในการเข้าร่วมกิจกรรมของทางวัด ไม่ว่าจะเป็นพระวันศีล งานบุญต่างๆ และที่สำคัญ ทุกคนมีสิทธิในข้าวของต่างๆ ของวัดร่วมกัน ด้วยถือว่าเป็นของหน้าหมู่บ้าน (ส่วนรวม) และชุมชนที่เป็นข้าววัดเดิมนั้น ส่วนใหญ่มักจะอยู่ติดหรืออยู่ใกล้วัด และจะเรียกกลุ่มนี้ว่าเป็น “ศรัทธาเค้า”

¹⁶ สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ กรมศิลปากร, “เอกสารสมัยรัชกาลที่ 6 ศธ. 43/14 รายงานตรวจราชการของมณฑลพายัพของพระยาศึกสมบุรณ์ (วันที่ 6 พฤษภาคม-28 สิงหาคม 2456)”.

วัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหารนั้น ตั้งอยู่หมู่ที่ 2 ตำบลบ้านหลวง อำเภोजอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ พบว่ามีหลักฐานเอกสารที่กล่าวถึงประวัติความเป็นมาของสถานที่ คือ ตำนานของพระธาตุศรีจอมทอง ซึ่งมีใบลานหรือธรรมหลายฉบับและได้มีการปริวรรตไว้หลายสำนวน เช่น ฉบับของพระครูสุวรรณโมลี ฉบับของพระมหาหิมนวตฺธิญาโณ ฉบับของนายปรีชา ปริยะ และมีหลักฐานด้านโบราณคดีที่เป็นจารึกที่เกี่ยวข้องกับพระธาตุศรีจอมทอง จำนวน 5 หลัก ซึ่งจากหลักฐานประเภทตำนาน พบว่ามีข้อความที่เกี่ยวข้องกับการกัลปนาคน เช่น

- “พระรัตนราชเจ้าแผ่นดินเป็นประธาน พร้อมด้วยพระเถรานุเถระ... แล้วโอกาสหยาดน้ำ ด้วยอันได้ให้ทาน ยังสุวรรณโกศคำ กับทั้งปราสาท แลวิหารวัดวาอารามแลข้าคนไร่นา คามเขต ป่าที่ดิน ย่านน้ำ สรรพเครื่องไทยทานทั้งมวล เป็นมหาปางอันใหญ่”¹⁷

- “พระเป็นเจ้าทั้ง 2 แม่ลูกก็ข้าให้ทานอีกเป็นคำรบ 2...ว่าตั้งแต่บัดนี้ไปภายหน้า ข้าพระธาตุจอมทองอย่าได้ใช้สอยเก็บส่วยไร ส่งคราวทางน้ำ ทางบก อย่าปาว มานั่งข่วง...อย่าให้ใช้เขาเอาหญ้ามา อยู่มื่อต้อ ครวไปศึก...ถวายไว้กับพระอารามพระมหาธาตุเจ้า トラบต่อเท่าสิ้นศาสนา 5000 พรรษา”¹⁸

ส่วนหลักฐานจากจารึก พบว่ามีจารึกจำนวน 3 หลักที่เกี่ยวข้องกับการกัลปนาคน ดังต่อไปนี้

1.จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง พ.ศ. 2083

- “ ข้าพระ 6 ครว ข้าพระธาตุเจ้า แลพระพุทเจ้าในอุโบสถนี้”¹⁹

¹⁷ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 2, 271.

¹⁸ เรื่องเดียวกัน, 274-275.

¹⁹ กรมศิลปากร, จารึกล้านนาภาค 2 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน (กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2551), 67.

2. จารึกวัดพระธาตุศรีจอมทอง พ.ศ. 2099

- “ข้าวัดพระธาตุจอมทองมีเท่าใด หื้อไว้รักษาพระธาตุจอมทองตราบต่อเท่าสิ้นศาสนา อย่าหื้อทำวพญาขุนบ้านขุนเมืองขุนแสนขุนหมื่นเจ้าปุกเจ้าแคว้นผู้ใด อย่าปาวเขาไปอื่นไปเลิก ชื่อแม่นเส็กมาตกเมือง ก้อย่าปาวมารบมารักษาเวียง...”²⁰

3. จารึกพระยาหลวงวชิรปราการ พ.ศ. 2322

- “จึงรำเพิงถึงโบราณราชประเพณีมีแต่เช่นท้าวพระยาเจ้าปถวิสรรทังหลายอันเป็นสืบมาแต่ก่อน จึงสำรวมดุษงชาวัตอันเป็นข้าแห่งพระมหาชินธาตุองค์ประเสริฐมาแต่ก่อนมีประมาณชาวเอ็ดครัว มีตัวแสนมหาธาตุเป็นเกล้า ...จึงได้โอกาสหยาดน้ำถวายเป็นทานเหมียดไว้ให้แก่พระมหาชินธาตุเจ้าดังเก่า หื้อได้อุปัฏฐากเฝ้าแหน เฝ้าปฏิบัติรักษายังพระมหาชินราชเจ้าตามอันเป็นแล้วมาแต่ก่อน”²¹

ซึ่งจากหลักฐานเหล่านี้ พบว่าการกลัปนาคนให้กับพระธาตุศรีจอมทองนั้น มักจะกล่าวถึงการเป็นข้าวัด ข้าพระธาตุสืบต่อไปชั่วลูกชั่วหลาน และมีการประกาศให้สิทธิและความคุ้มครองกลุ่มคนดังกล่าว

ส่วนการรับรู้ของชุมชนต่อแนวคิดการกลัปนาคนในกลุ่มของชาวบ้านทั่วไป รวมไปถึงผู้นำและผู้รู้ ได้แก่ ปราชญ์ชุมชน คณะกรรมการวัด ผู้ใหญ่บ้าน พบว่าทราบถึงความหมายและที่มาของคำว่าข้าพระ ข้าวัด หรือข้าพระธาตุ โดยใช้เรียกหมู่บ้านบริเวณรอบพระธาตุศรีจอมทองว่า เป็น ข้าธาตุ หรือข้าพระธาตุ ซึ่งหมายถึง กลุ่มคนที่ต้องคอยดูแลอุปฐากวัดพระธาตุศรีจอมทอง โดยมีคำสั่งมาจากกษัตริย์ในสมัยโบราณที่ได้กลัปนาต้นตระกูลของตนไว้เพื่อคอยดูแลอุปฐากวัด ซึ่งจะมีการฝังจารึก การตราหาลาบท้าคุ้มครองและให้สิทธิในการที่ไม่ต้องถูกเกณฑ์ศึกในช่วงสงคราม และไม่ต้องเสียภาษีอากรในช่วงที่บ้านเมืองสงบเพราะต้องคอยปรนนิบัติรับใช้พระธาตุ ดังนั้นจึงเป็นความเชื่อและเป็นสิ่งที่ยึดถือปฏิบัติตามกันมา และเป็นสิ่งที่ทำด้วยใจซึ่ง

²⁰ เรื่องเดียวกัน, 61.

²¹ เรื่องเดียวกัน, 75.

ถึงแม้ว่าระบบโครงสร้างของสังคมหรือแม้กระทั่งการเมืองการปกครองจะเปลี่ยนไปแล้ว แต่ก็ยังคงมีความเชื่อว่าตนเองนั้นเป็น ข้าพระธาตุอยู่ และยังกล่าวถึงนาของพระธาตุ ซึ่งปัจจุบันเป็นที่ธรณีสถูปาจำนวนหนึ่งแห่งซึ่งปัจจุบันยังคงเป็นนาของพระธาตุอยู่

หากกล่าวถึงการรับรู้เรื่องราวการเป็นข้าพระธาตุของกลุ่มเยาวชนในพื้นที่ปัจจุบัน พบว่ามีจำนวนน้อยที่รับรู้เรื่องความเป็นมาดังกล่าว เพราะความรู้ส่วนมากมักจะอยู่ในรูปของอักษรธรรมล้านนาและเป็นสิ่งที่ไม่มี การเรียนการสอนในการศึกษาสมัยใหม่ แต่อย่างไรก็ตามการปฏิบัติตาม ประเพณีพิธีกรรมหลายอย่าง ก็อาจจะทำให้คนรุ่นหลังได้ซึมซับและเรียนรู้มากขึ้น และปัจจุบันก็มีสื่อจำนวนมากที่ช่วยในการเผยแพร่หรือกระจายความรู้ เช่น เครือข่ายสังคมออนไลน์ หรือวิทยุชุมชน ที่ถูกนำมาใช้เพื่อบอกเล่าและสืบทอดความรู้ดังกล่าว

ส่วนการดูแลจัดการผลประโยชน์ของวัดนั้น เนื่องจากสภาพของสังคมและระบบเศรษฐกิจที่เปลี่ยนแปลงไป ทำให้การบริหารจัดการวัดก็ต้องมีการปรับตัวตามไปด้วย ซึ่งเดิมสมัยก่อนการจัดการบริหารวัดจะขึ้นอยู่กับเจ้าอาวาสเป็นสำคัญ แต่ปัจจุบันจะมีการปกครองจากคณะสงฆ์ส่วนกลางเข้ามามีส่วนร่วม และมีไวยาวัจกร รวมไปถึงคณะกรรมการวัดหลายๆฝ่ายช่วยกันดูแล

ในด้านการดูแลวัดนั้น การทำความสะอาดปิดกวาดพื้นที่ทั้งภายนอกและภายใน พบว่าในสมัยก่อนชาวบ้านจะมาคอยช่วยกันทำ ซึ่งหากมีงานบุญหรือประเพณีที่สำคัญ ก็จะรวมตัวกันทำความสะอาดมาทั้งหมู่บ้าน ซึ่งในปัจจุบันได้เปลี่ยนมาเป็นระบบการจ้างคนงานมาทำแทน

ในด้านพิธีกรรมความเชื่อทางศาสนาและบทบาทเฉพาะของชุมชนที่เกี่ยวข้องกับการกัลปนา จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่าชุมชนรอบวัดพระธาตุศรีจอมทองนี้ มีประเพณีพิธีกรรมที่สะท้อนถึงแนวคิดและความเชื่อเกี่ยวกับการเป็นข้าวัด ข้าพระธาตุของวัดพระธาตุศรีจอมทองอยู่หลายประเด็นด้วยกัน ดังนี้

1. การตรวจตราดูแลรักษาความปลอดภัย

ความในตำนานตามฉบับแปลของพระมหาหมื่นวุฒินาโณนั้น พบข้อความว่าในสมัยของพระเจ้าสุทโธทรมราชา “ให้ข้าพระธาตุปันเวรกัน ฝ้ากลางวัน 5 คน กลางคืน 5 คน ถ้าผู้ใดขาดเมื่อคืน ปรับไหม 1,000 เบี้ย เมื่อวัน 500 เบี้ย ปลงพระราชญาไว้แก่ข้าพระธาตุ ให้อยู่รักษาฝ้าแห่น ปฏิบัติกวาดตายหญ้า ปฏิสังขรณ์ซ่อมแซมให้ดียู่เสมอ ฝ้าทั้งกลางวันกลางคืนแล”²²

จากการสัมภาษณ์พบข้อมูลว่า ในอดีตเมื่อประมาณ 80 ปีที่ผ่านมา ชาวบ้านรอบพระธาตุทุกหมู่บ้านจะมีการจัดเวรยามมาฝ้าพระธาตุ โดยจะมีการจัดเวรยามผู้ชายในหมู่บ้านมานอนฝ้าพระธาตุ จำนวนหมู่บ้านละ 2 คน (ซึ่งตัวเลขมีความที่ไม่ตรงกัน เช่น บางคนให้สัมภาษณ์ว่ามีคนมาเข้าเวรจากแต่ละหมู่บ้านคืนละสองคนบ้าง หรือคืนละห้าคนบ้าง) ซึ่งนายแก้ว กันธิยะ อายุ 90 ปี อดีตผู้ใหญ่บ้านและไวยาวัจกรของวัดพระธาตุศรีจอมทอง ได้กล่าวว่า สมัยตนเป็นเด็กนั้น เคยเห็นพ่อของตน ซึ่งเป็นผู้ใหญ่บ้านในสมัยนั้น จะถือบอกไม้ ซึ่งเป็นเครื่องมือสำหรับการบอกมือว่าวันนี้หรือคืนนี้ครบครวัไต่ต้องไปอยู่ฝ้าพระธาตุ ซึ่งเป็นกระบอไม้ไผ่ยาว ปัจจุบันสูญหายไปแล้ว

สภาพปัจจุบันการจัดเวรยามเพื่อฝ้าพระธาตุนั้นไม่มีแล้ว เพราะได้เปลี่ยนมาเป็นระบบการจ้างยามมาดูแลรักษาความปลอดภัย ซึ่งตอนกลางวันจะมีพ่อออกศรัทธาวัต (อุบาสก) มาเฝ้าอยู่ตามที่ต่างๆ ภายในวัด ตั้งแต่เช้าจรดเย็น ส่วนตอนกลางคืนนั้นได้มีการว่าจ้างยาม 2 คน และตำรวจให้มาช่วยกันเฝ้าดูแล้ว

²² สงวน โชติสุรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 2, 288.

ภาพที่ 1-2 สภาพทุ่งนาพระธาตุบริเวณด้านหน้าวัดพระเจ้าทุ่งสเลี่ยมหวาน

2. การทำนาในที่ดินผลประโยชน์ของวัด

ความในตำนานกล่าวถึงนาที่ขึ้นกับพระธาตุศรีจอมทองว่า “นาพระรัตนราช สี่แสนเบี้ย เป็นนาเข้าบูชาพระมหาธาตุเจ้า”²³ ซึ่งมีการแจกแจงรายชื่อนา และรายละเอียดเกี่ยวกับการเสียภาษีอากรให้กับวัดในรูปของผลิตซึ่งพบว่ามีนาที่กล่าวถึงไว้ประมาณจำนวน 44 แห่งที่จะต้องนำข้าวมาบูชาตามศาสนสถานหรือศาสนวัตถุต่างๆ ของวัด

ปัจจุบันพบว่ามีนาของพระธาตุอยู่หนึ่งแปลง ขนาดพื้นที่ 11 ไร่ 3 งาน ๓๓๓ เลขที่ 22565 ตั้งอยู่ที่บ้านโง้ง อำเภอบ้านโง้ง จังหวัดลำพูน โดยมีเรื่องเล่าต่อกันมาว่า สมัยที่บ้านโง้งถูกปกครองโดยขุนโง้ง บ้านเมืองได้เกิดภาวะแห้งแล้ง จึงได้อัญเชิญพระบรมธาตุให้เสด็จวัดบ้านโง้งเพื่อสักการะบูชา และได้เกิดปาฏิหาริย์ฝนได้ตกลงมา สร้างความยินดีและเลื่อมใสศรัทธาต่อชาวบ้านอย่างมาก ขุนโง้งจึงได้ถวายที่ดินแก่พระธาตุเพื่อเป็นพุทธบูชา²⁴

จากข้อมูลการสัมภาษณ์พบว่าสายตระกูลของแสนคำลาวเป็นผู้สืบทอดในการทำนาแห่งนี้ และเมื่อมีการสงฆ์พระธาตุก็ต้องมาร่วมสงฆ์ด้วยเสมอ ซึ่งในปัจจุบันนางคำใบ วงศา อายุ 70 ปี เป็นผู้ทำนาในที่ดินนาพระธาตุดังกล่าว โดยมีเรื่องเล่าในตระกูลสืบกันมาว่า เป็นคำสั่งจากขุนโง้งให้ครอบครัวของตนทำนาพระเจ้าแห่งนี้ ซึ่งสืบทอดกันมาหลายรุ่นแล้ว โดยห้ามขาย หรือเปลี่ยนมือนอกสายตระกูล และห้ามปลูกไม้ยืนต้นชนิดอื่นๆ ในที่นา ซึ่งการนำเอาข้าวไปถวายพระธาตุนั้น สมัยก่อนคนจากวัดพระธาตุศรีจอมทองจะมาแบ่งข้าวไปหลังจากทางตนไปแจ้งว่าทำนาแล้วเสร็จ แต่เนื่องจากความไม่สะดวกในหลายๆ อย่าง เมื่อช่วงสิบกว่าปีที่ผ่านมาจึงเปลี่ยนเป็นการจ่ายเงินค่าเช่าแทน ซึ่งปัจจุบันนี้ตนทำไม่ไหว จึงสืบทอดนาต่อไปให้ลูกสาวเป็นหัวแรงหลักในการทำนา แต่ในชั้นหลานนั้นตนไม่แน่ใจว่าจะมีการทำนาต่อหรือไม่ เพราะได้เรียนหนังสือและทำงานในเมือง

²³ เรื่องเดียวกัน, 291.

²⁴ ในตำนานของฝ่ายบ้านโง้งนั้น กล่าวถึงการอัญเชิญพระธาตุศรีจอมทองมาที่บ้านโง้งจำนวน 2 ครั้ง คือ ก่อน พ.ศ. 2472 และในปี พ.ศ. 2472

3. การแต่งชุดแต่งเป็นทหารประโคนแท้และแบกเสลี่ยงในงานประเพณีเดือนเก้าเป็งหรือประเพณีสงกรานต์น้ำพระธาตุศรีจอมทอง

ความในตำนานตามฉบับของพระมหาหมื่นวุฒินาโณนั้น พบข้อความว่า ในสมัยของพระเจ้าสุทโธทรมราชา “ให้แห่พระธาตุเจ้าไปฉันท้าวที่แท่นแก้ว”²⁵

การแห่พระธาตุไปฉันท้าวที่แท่นแก้วนั้น เป็นการระลึกถึงเหตุการณ์ที่พระพุทธเจ้าเสด็จมารับบิณฑบาตร และฉันอาหาร ณ สถานที่แห่งนั้น โดยสมัยก่อนในการแบกหามเสลี่ยงนั้น คนที่เป็นข้าพระธาตุจะเป็นคนทำหน้าที่ดังกล่าว แต่ปัจจุบันพบว่าลักษณะดังกล่าวได้เปลี่ยนรูปแบบไปแล้ว โดยในงานวันสงกรานต์น้ำพระธาตุนั้น หากผู้ใดมีจิตศรัทธาอยากจะร่วมแบกเสลี่ยงก็สามารถแจ้งความจำนงค์กับคณะกรรมการวัดได้ ไม่มีการระบุเจาะจงให้เฉพาะคนในตำบลบ้านหลวงเท่านั้น

โดยงานสงกรานต์น้ำพระธาตุเดือนเก้าเป็ง ถือเป็นประเพณีที่สำคัญมากของชุมชนแห่งนี้ จะมีการนำเอาพระธาตุออกมาสงกรานต์ เรียกว่า งานสมโภชพระบรมธาตุเข้าพรรษา และงานสมโภชพระบรมธาตุออกพรรษา ซึ่งงานสมโภชพระบรมธาตุเข้าพรรษานั้นกำหนดวันพระบรมธาตุเข้าพรรษา คืองานเดือนเก้าเป็งของทุกปี ซึ่งตามปกติจะมีการเริ่มงานตั้งแต่วันขึ้น 10 ค่ำไป โดยจะมีพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องเนื่องในงานคือ แห่พระบรมธาตุไปบูชาข้าวที่พระอุโบสถ ประชาชนนำเครื่องไทยทานไปถวายบูชาพระบรมธาตุสงกรานต์พระบรมธาตุตลอดงาน กลางคืนมีเจริญพระพุทธมนต์ ฟังพระธรรมเทศนาและสวดเบิก นอกจากนี้ก็มีมหรสพดอกไม้เพลิงและอื่นๆ ตามแต่จะจัดให้มี และงานสมโภชพระบรมธาตุออกพรรษานั้น กำหนดในเดือน 3 เพ็ญหรือเดือน 5 ของทางเหนือ

²⁵ สงวน โชติสุขรัตน์, ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 2, 288.

ภาพที่ 3-4 ขบวนแห่พระธาตุเพื่อนำออกมาสร้าง

4. การตั้งป้อมขึ้นข้าวหรือการตั้งบาตรในงานประเพณีเดือนเก้า เป็งหรือประเพณีสงกรานต์พระธาตุศรีจอมทอง

สำหรับการตั้งป้อมขึ้นข้าวในงานประเพณีเดือนเก้าเป็งนั้น ประภาส คำภิโร มัคณายกวัดแท่นคำ ตำบลบ้านหลวง อำเภอจอมทอง จังหวัดเชียงใหม่ ได้กล่าวไว้ในหนังสือประวัติเมืองจอมทองว่า ต้นตระกูลของคนของบ้านหลวงจอมทองนั้น ได้สืบเชื้อสายมาจากลัวะ 8 ตระกูล ซึ่งเจ้าเมืองเชียงใหม่ในอดีตมอบหมายให้ดูแลรักษาพระบรมธาตุเจ้าศรีจอมทองโดยยกเว้นไม่เก็บภาษีหรือเกณฑ์ไปศึกสงครามตลอดจนถึงงานโยธาต่างๆ ในเมืองเชียงใหม่สมัยนั้น²⁶

จากหลักฐานตำนานพระบรมธาตุเจ้าจอมทอง²⁷ กล่าวว่าต้นตระกูลใหญ่ 8 ตระกูลเหล่านี้ได้แก่ ตระกูลแสนใจบาล, แสนสุรินทร์, แสนคำลาว, อินต๊ะยศ, แสนสามก่อง, อินทสุภาพ, นามเทพ, คำเวโล (คำภิโล) บรรดาลูกหลานได้สร้างหอผีปู้ย่า หรือ พ่อหม่อน แม่หม่อน ของแต่ละตระกูลไว้ โดยมีผู้สืบตระกูลเฮือนแก้ว (เรือนต้นตระกูล) เป็นผู้ไหว้ผีปู้ย่าสืบต่อๆ กันมา ซึ่งหลังจากเลี้ยงเจ้าพ่อหลวง (พระยาอภัยจักรวรรฐะ) เดือน 9 แรม 6 ค่ำ แล้วเสร็จ จะมีพิธีเลี้ยงผีปู้ย่าทั้งหลายโดยลูกหลานของสายตระกูลนั้นๆ และหลังจากพระบรมธาตุเจ้าออกพรรษา ตั้งแต่ช่วงขึ้น 15 ค่ำเดือน 3 (เดือน 5 เหนือ) จนถึง ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 7 (เดือน 9 เหนือ) สายตระกูลของผีปู้ย่าก็จะตั้งป้อมขึ้นข้าว²⁸ ไว้ในพิธีที่วัดพระธาตุด้วย เมื่อศรัทธาชาวบ้านใส่ขันข้าวพระบรมธาตุเจ้าแล้วเสร็จ ก็จะนำอาหาร ผลไม้ ใส่ป้อมผีปู้ย่าทุกป้อมด้วย เมื่อขบวนแห่พระธาตุเจ้าขึ้นสู่โบสถ์แล้ว ลูกหลานผีปู้ย่าทั้งหลายก็

²⁶ สภาวัฒนธรรมอำเภอจอมทอง, *ประวัติเมืองจอมทอง* (จอมทอง: เฉลิมการพิมพ์, 2550), 92-93.

²⁷ ยังไม่พบต้นฉบับโบราณดังกล่าวที่มีความดังกล่าว

²⁸ ป้อม ทำมาจากไม้ไผ่จักสานคล้ายกระบุง การใช้ป้อมแทนบาตรนั้น เพราะว่ามีขนาดเล็กกว่า ผู้หญิงไม่สามารถอุ้มบาตรได้

ภาพที่ 5-6 การตั้งป้อมขันข้าวหรือการตั้งบาตรในจุดต่างๆ ของวัด

จะนำปอมไปไหว้ตามฐานต่างๆ ในบริเวณวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร เพราะมีความเชื่อว่าผีปู่ย่าต้นตระกูลทั้ง 8 ตระกูลที่อารักขาพระบรมธาตุเจ้าและติดตามพระบรมธาตุเจ้ามารับการบูชาขึ้นข้าวทุกครั้ง โดยมีบันทึกเกี่ยวกับการตั้งปอมขึ้นข้าวตามตำแหน่งๆ ต่างของวัด²⁹ ยกตัวอย่างเช่น พระนาคาย่าจ่าน พระเจ้าทันใจอีเรือนมูล พระเจ้าสะเลียมหวาน อีจุ่ม มหาเจดีย์ะ อีนัวเซียว มหาโพธิ์ห่มาย่าโป๊ก พระอุโบสถยาสา... และอีหล่าชี้ห่ม ตั้งบาตรพระเจ้าวัดต่าง เป็นต้น สภาพปัจจุบันพบว่ามีลูกหลานของเชื้อสายตระกูลเหล่านี้จำนวน 5 สายตระกูล ยังคงปฏิบัติพิธีกรรมนี้อยู่

สรุปผลการศึกษาถึงความสืบเนื่องและการเปลี่ยนแปลงแนวคิดเกี่ยวกับการกัลปนาคนในชุมชนรอบพระธาตุศรีจอมทองนั้น พบว่าชุมชนยังคงมีแนวคิดเกี่ยวกับเรื่องการเป็นข้าพระธาตุอยู่ โดยแสดงออกผ่านวรรณกรรมท้องถิ่น และประเพณีพิธีกรรมต่างๆ ซึ่งสิ่งเหล่านี้ในอนาคตอาจจะเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัยหรือหมดไป แต่อย่างน้อยผลการศึกษาในช่วงเวลาดังกล่าว ก็ทำให้ทราบได้ถึงแม้ว่าการกัลปนาคนเป็นสิ่งที่หมดไปแล้วในสังคมไทย แต่ก็ยังมีกลุ่มคนบางกลุ่มที่ยังถือประเพณีปฏิบัติเหล่านี้ อยู่โดยไม่อาจทราบถึงที่มาและความหมายที่แท้จริง เพราะเป็นสิ่งที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาตามบรรพบุรุษ หรืออาจจะมียางกลุ่มคนที่มีการรับรู้ เข้าใจถึงที่มา ซึ่งถึงแม้ว่าอาจจะเพียงส่วนน้อย หรือเพียงบางส่วนของชุมชน แต่อย่างน้อยสิ่งเหล่านี้ก็สะท้อนให้เห็นถึงภาพสังคมในสมัยอดีตว่ามีประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้อยู่ และปฏิบัติสืบต่อกันมา ซึ่งการศึกษาในครั้งนี้ก็ถือเป็นข้อมูลหนึ่งที่ทำให้ภาพประวัติศาสตร์ของท้องถิ่นมีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

²⁹ ใบลานฉบับนี้ไม่ทราบปีที่แต่ง หรือบุคคลที่แต่งที่แน่ชัด เป็นการคัดลอกสืบทอดกันมา โดยฉบับดังกล่าวคัดลอกเมื่อ พ.ศ. 2465 ซึ่งได้เรียบเรียงเพิ่มเติมถึงการเสด็จมาของ เจ้าแก้วนารัฐ เจ้าผู้ครองนครเชียงใหม่พร้อมด้วยพระราชาชายา เพื่อฉลองพระวิหารเป็นมหาปางอันใหญ่ พร้อมทั้งสร้างพระบรมธาตุ

และสามารถนำมารองรับข้อสันนิษฐานความเชื่อเรื่องข้าพระธาตุในอดีตได้ โดยเป็นการนำเอาข้อมูลด้านมานุษยวิทยาในท้องถิ่นเข้ามาช่วยอธิบายในเรื่องของความเชื่อ ซึ่งเป็นเรื่องนามธรรมควบคู่กับการใช้ข้อมูลหลักฐานทางโบราณคดี คือ จารึก เพื่อที่จะสร้างองค์ความรู้ในเรื่องของการกลบนา ให้มีความชัดเจนมากยิ่งขึ้น

บรรณานุกรม

กระทรวงศึกษาธิการ, กรมวิชาการ. **สัปดาห์ไทย-อังกฤษ อภิธาน**. พระนคร: คุรุสภา, 2511.

การศาสนา, กรม. **พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ พุทธศักราช 2505**. พระนคร: กรมการศาสนา, ม.ป.ป.

แก้ว กันทียะ. อดีตผู้ใหญ่บ้านและคณะกรรมการวัด. สัมภาษณ์, 9 ธันวาคม 2555.

โชมลี แสนจิตต์. “เมืองโบราณหริภุญไชยจากหลักฐานโบราณคดี.” วิทยานิพนธ์ปริญญาตรี
บัณฑิต สาขาวิชาโบราณคดีสมัยประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร,
2552.

คำ อินธิสอน. เชื้อสายเจ้าเมือง จอมทอง. สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2555.

คำใบ วงศา. ชาวบ้าน หมู่บ้านเสลี่ยมหวาน. สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2555.

จอมทอง. **ประเพณี จอมทอง**. เข้าถึงเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2556. เข้าถึงได้จาก <http://chomthong.com/>

เทศบาลตำบลจอมทอง. **จอมทอง**. เข้าถึงเมื่อ 10 กุมภาพันธ์ 2556. เข้าถึงได้จาก <http://www.nmt.or.th/chiangmai/chomthong/Lists/List39/AllItems.aspx>

เทศบาลตำบลจอมทอง. **ประเพณีการสงฆ์น้ำพระธาตุ**. เข้าถึงเมื่อ 1 กุมภาพันธ์ 2556. เข้าถึง
ได้จาก <http://chomthong.com/html/12mountfestival.html>

พิรุณ คำไช้. ปรากฏชุมชนวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร. สัมภาษณ์, 9 ธันวาคม 2555.

พุทธญาณ พุทธพุกาม, พระ. **มูลศาสนาสำนวนล้านนา**. เชียงใหม่: 2553. เนื่องในงานทำบุญ
อายุวัฒนมงคล พระครูสุวิทย์ปัญญโสภิต (ครูบาปัญญาวิชเน) วัดแสนเมืองมา
(วัดหัวข่วง) จังหวัดเชียงใหม่

เพชร แสนใจบาล. ปรากฏชุมชนวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร. สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2555.

มูลนิธิภูมิพลโลกิกข. **พจนานุกรมภาษาบาลี-ไทย-อังกฤษ ฉบับภูมิพลโลกิกข เล่ม 3**. กรุงเทพฯ:
มูลนิธิภูมิพลโลกิกข, 2530.

มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 3**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิ
สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

_____. **สารานุกรมวัฒนธรรมไทยภาคเหนือ เล่ม 9**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย
ธนาคารไทยพาณิชย์.

ยอร์ช เซเดส์ และคณะ. “จารึกวัดเสมาเมือง” ใน **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1: อักษรปัลลวะ
หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

ระวีวรรณ ภาครพต. “การกลั่นปนาในล้านนาไทย.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิตศึกษาศาสตร์
ประวัติศาสตร์ บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, 2526.

ราชบัณฑิตยสถาน. สารานุกรมไทยฉบับราชบัณฑิตยสถาน เล่ม 2. กรุงเทพฯ: รุ่งเรืองธรรม, 2490-2510.

วัฒนา ดิยศ.ชาวบ้าน หมู่บ้านเสลี่ยมหวาน. สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2555.

ศิลปากร,กรม. **จารึกล้านนาภาค 1 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงใหม่ น่าน พะเยา แพร่**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2534.

_____. **จารึกล้านนาภาค 2 เล่ม 1 จารึกจังหวัดเชียงใหม่ ลำปาง ลำพูน และแม่ฮ่องสอน**. กรุงเทพฯ: กรมศิลปากร, 2551.

_____. **จารึกในประเทศไทย เล่ม 1: อักษรปัลลวะ หลังปัลลวะ พุทธศตวรรษที่ 12-14**. กรุงเทพฯ: หอสมุดแห่งชาติ กรมศิลปากร, 2529.

ศิริสาร เหมือนโพธิ์ทอง. “การกลั่นนาจารึกสุโขทัย ออยุธยา และธนบุรี รัตนโกสินทร์.” วิทยานิพนธ์ปริญญาโทบัณฑิต สาขาวิชาจารึกภาษาไทย บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยศิลปากร, 2549.

ศรี นามเทน. ชาวบ้านชุมชนวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร. สัมภาษณ์, 9 ธันวาคม 2555.

ศรีทน ยศถามี. ประชาชนชุมชนวัดพระธาตุศรีจอมทองวรวิหาร. สัมภาษณ์, 10 ธันวาคม 2555.

สงวน โชติสุขรัตน์. **ประชุมตำนานลานนาไทย เล่ม 2**. กรุงเทพฯ: โอเดียนสโตร์, 2515.

สภาวัฒนธรรมอำเภอจอมทอง. **ประวัติเมืองจอมทอง**. จอมทอง: เฉลิมการพิมพ์, 2550.

สร้อยดี อ่องสกุล. **ประวัติศาสตร์ล้านนา**. พิมพ์ครั้งที่ 6. กรุงเทพฯ: อมรินทร์, 2544.

“เอกสารสมัยรัชกาลที่ 6”. ศธ. 43/14 รายงานตรวจราชการของมณฑลพายัพของพระยาศึก สมบูรณ์ วันที่ 6 พฤษภาคม-28 สิงหาคม 2456. สำนักหอจดหมายเหตุแห่งชาติ.